

ՏԵՏՐ ԵՐԿՐՈՐԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Ազգային վիճակացոյց. Ա. Կրօն
և կրօնականք. — Նուէր. — Ամսացոյց. — Զատիկ :

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿԱՑՈՅՑ

Ա. ԿՐՈՆՔ ԵՒ ԿՐՈՆԱԿԱՆՔ

ԿՐՈՆԱԿԱՆՔ. — Մեր յետքրիստոսեան հին մա-
տենագրութեան մէջ հաստուած մը կայ, զոր մեծ
ու բանաստեղծական տրամութեանցս ժամերուն
մէջ կը կարդամ՝ Աստուածաշունչի եւ Ռիկ-Վէտաի
վեմագոյն էջերուն հետ: Սրբոյն Սահակայ Պար-
բերի տեսիլն է հաստուածն այն հիանալի. «...
«Եւ ընդ ահեկէ բեմբին տեսի աթոռ մի բարձր
«չորեքիտաի, ծովագոյն սառնակերպ: Եւ ծածկ-
«եալ թանձր կտաւով թխալոյն: Եւ վերացաւ կը-
«տաւն ի շնչմանէ քաղցր օդոյն եկելոյ. Եւ տեսի
«եւ ահա՛ սկուտեղ արծաթի մեծ ի վերայ աթո-
«ռոյն: Եւ ի վերայ սկուտեղն կայր նախորտ մի
«բեհեզեայ ծալեալ եւ եղեալ. Եւ առ նմին դունդ-
«մի ոսկի բոլոր...:» Հրեշտակն Աստուծոյ, զոր

գերբնասուն հագույս աչկունք ալ ահա կը տեսնեն « առ սեղանն Աստուծոյ, 'ի սուրբ եկեղեցւոյն Վազարչատառ քաղաքի », հրեշտակն Աստուծոյ կը շարունակէ մեկնել սրբոյ հայրապետին տեսիլն... « Եւ նախորան բեհեղեայ, զոր տեսանէիր ծաղկալ եւ եգեալ 'ի վերայ սկուտեղին, եւ գունդն ոսկի, որ կայր 'ի վերայ նախորտին, նշանակէ մինն գրահանայութիւնն... » : Ո՛հ, տեսիլ է այս թէ իրականութիւն. նոյն օրերուն մէջ չե՞նք գտնուիր միթէ. նոյն ծփումն այնկոծութեան հայոց ազգին մէջ չերեւիր միթէ. միթէ չե՞ն թափուր մեր հայրապետական աթոռք, եւ միթէ չե՞ն նախորսն ծաղկալ եւ եղեալ 'ի վերայ սկուտեղին. իր վեհ կոչման չը՞ թերանար միթէ քահանայութիւնն... :

Ո՛ր արամութիւն... : Հոս ալ, սակայն, կրօնականաց վրայ խօսելով ալ, պիտի յաղթենք մեր բռնածին մեղամաղձութեան ու յոռետեսութեան, եւ լուստես պիտի ըլլանք՝ որպէս եղանք խօսելով կրօնից վրայ (նախորդ թուոյն մէջ) :

* * *

Չը գիտեմ (առ 'ի չը գոյէ վիճակագրութեան) թէ կը նուազի՞ Հայ եկեղեցականաց թիւն եւ կամ թէ կ'աճի՞. Սակայն բան մը — հոս պէտք չը կայ վիճակագրութեան — ականերեւ է յոյժ. եկեղեցականք, կուսակրօն եկեղեցականք մանաւանդ, կը նկրտին բարձրանալ աղգին մտաւորական ընդհանուր մակարդակին : Կոչմամբ կամ այլ նկատմամբ եկեղեցականութեան պատրաստուող երիտասարդ մը, այսօր, չը շատանար եկեղեցական կամ սրբազան մատենագրութիւնն եւեթ թղթատելով, եւ՝ եկեղեցական մատենագրութեան մէջ ալ՝ չը շատա-

նար սերտելով ինչ որ ընդհանուր կրօնին եւ ընդհանուր եկեղեցւոյն կը վերարբերի, ինչ որ աստուածաբանութեան մասն կը համարուի. այլ կ'ուսումնասիրէ մտադրութեամբ եւ եռանդեամբ ինչ որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն յատկապէս կը պատկանի: Աստուածաբանական շրջանն, յորում կէին Հայ եկեղեցականք 1850 թուականէն յառաջ, ընդ միշտ վերջացած է: Մեղուն՝ որ բնաւ աստուածաբան չէր, եւ Տ. Ներսէս Վարժապետեան՝ որ մեծ աստուածաբան մ'էր, ժամանակին ողիէն ներգործուելով յանդգայս ձեռնարկեցին միարան՝ Ամիրայական շրջանին հետ փակել եւ Աստուածաբանական շրջանն. սկսան աշխարհականք քննադատել եկեղեցականաց արարքն՝ ի հեճուկս Տէրոյեան Կարապետ Պատուելիին, եւ եկեղեցականք սկսան քարոզել խօսիլ ազգային եւ աշխարհական՝ ի հեճուկս Աթեան Յովհաննէս վարդապետին: Յայսօր կը շարունակէ սոյն ազատական ուղղութիւնն, յամենայնի շեշտուելով դամ քան ըզգամ:

Եկեղեցականաց այս վիճակն տմանց դառն կսկիծ եւ անհուն մտաւտանջութիւն կ'ազդէ, եւ կ'արտասանեն անկեալ մակդիրն՝ Հայ եկեղեցականութեան վրայ խօսելով: Այս յոռետես անձանց ի պատասխանի՝ կ'ըսենք նախ թէ, սոյն վիճակն՝ եկեղեցականաց կամ աշխարհականաց տմանց կամքին եւ կամ գիպուածին արդիւնք չէ. սոյն վիճակն արդիւնք է այն փոփոխութեան զոր կրեցին մեր ընկերական միջավայրն եւ այն միջավայրներն՝ ոյց հետ մեր հաղորդակցութիւնք օր ըստ օրէ կը յաճախին եւ կը կանոնաւորին. Աշխատութեան բաժանումն եւ աշխատութեան ազատութիւնն, որք տակաւ մուտ

գտան Արեւմտեան ժողովրդաց մէջ, յառաջ բերելով գրական գիտութեանց զարգացումն եւ ճարտարաբնական տեսչալիր գործունէութիւնն, զգալի կերպիւ շտկեցին Եւրոպական ընկերութեանց կերպարանքն: Արեւելեան ազինք անկարօղ էին անմասն մնալ այդ կերպարանափոխութենէն, — մանաւանդ որ Ասիական քաղաքակրթութեան շարունակութիւնն էր Եւրոպական քաղաքակրթութիւնն՝ նոր ու բնիկ տարերց ալ անտարակոյս միջամտութեամբ ու գործակցութեամբ: Արեւմտեան քաղաքակրթութեան՝ եւս եւ ներքին սատարաց՝ ներգործութեամբ, տակաւ յեղաշրջեցաւ կամ բարեշրջեցաւ Հայ ընկերութիւնն, հետեւաբար Հայ կղերն ալ: Աստիճան առ աստիճան բարձրացաւ եւ գամ քան զգամ՝ ծաւալեցաւ առ մեզ կրթութիւնն. եւրոպական լեզուի մ'ուսումն՝ ազգային լեզուին ու պետական լեզուին հետ պարասուորիչ եղաւ. գրական գիտութիւնք՝ քանակագիտութիւններէն սկսելով՝ ընդունուեցան հետզհետէ մեր վարժարանաց մէջ. մանկանց սրտին մէջ անզգալապէս կը զարթնուր ազգային զգացումն, որքան կ'ընդհանրանար ու կը դօրանար — զարմանալի պիտի թուիր ազգայն — գրական գիտութեանց ուսումն:

Հայ եկեղեցականութեան անկումն ըստ սմանց, յատճարացումն ըստ մեզ՝ այն ժամանակէն կը սկսի, Յ(1) թուականէն, Մեղրի երեւումէն, Նիկիոյս Զօրայեանի եւ Ստեփան Ոսկանեանի հրատարակութիւններէն, Ուղղախօսութենէն եւ Աշխարհաբարի Առաջարկութենէն, Ուսմանական խորհրդէն, հռակ ուրեմն Սահմանադրութենէն: Խրիմեան Տ. Մկրտիչ, այն ժամանակի ժողովրդական վարդապետն, տու-

ներէն դուրս չէր ելներ՝ հակառակ նախնի վարդապետաց՝ որք վանքերէն եւ եկեղեցիէն դուրս չէին ելներ։ Հայրիկն, որ յայնժամ «հրեշտակ» կը կոչուէր, ինչ կ'ընէր առններուն մէջ։ — Օտեանի հետ Համառդին մօտիկ կ'ընէր, որ էլ վիռն երգած եւ Շառլոդ Գօստէյն հրեշտակ անուանած էր։ Ռուսիներանի հետ մօտիկ կ'ընէր Էմէ-Մառդէնն, որ կը դատապարտէր կռուակրօնութիւնն եւ մայրապետներէն աւելի՝ մարց ընտանեաց կը խօստանար երկնից արքայութիւնն։ Օտեան ու Ռուսիներան ալ մօտիկ կ'ընէին նժդեհ վարդապետին, որ Եղիշէ կը կարդար, կամ Աւետարան կը մեկնէր, կամ Արարատեան դաւառին վրայ կը խօսէր, կամ չը գիտեմ ինչ բանի վրայ կը խորհէր, — զի մօտիկ կ'ընէին մինչեւ իսկ Հրաւիրակին ընթերցումն ու խորհրդածութիւնն՝ որ հայրենալայն այն ճակատին վրայ կ'արձանագրուէր հրեղէն տառերով։ Կանանց ու կուսանաց հետ ալ կը խօսակցէր դեռահասակ սրանդոնստ վարդապետն, նոյն գեղանի դէմքով, նոյն հոլանի ճակատով, նոյն հրալի հայրենահրաւէր ակնարկով։

Այնուհետեւ վարդապետներն այսպէս եղան։ Աւելիք չունէին, արժանիք ունէին։ Իրենց մտաց հորիզոնն ընդարձակուած էր։ Իրենց միախորչ սիրտն հարստացած էր բազում խորհրդով։ Կ'ուզէին ապրիլ ժողովրդեան հետ քան տառերաց հետ։ Իրբեւ Աւետարանի մեկնութիւն, կ'ընթեռնուին Թշուառներն ու Թափառական Հրեայն։ Իրբեւ Եղիշի մեկնութիւն, կը կարդային Աբովեանի Վերիբն ու Կոմս Էմմանուէլի տեսակ տեսակ երկերն՝ որք ամենքն ալ նոյն ոգին կը կրէին եւ ամենքն ալ նոյն դաղափարին այլաձեւ բացատրութիւնքն

էին : Պատկառանքի տեղ համակրանք այժմ՝ կ'ազդէին վարդապետք : Այս խօսքն ամեն բան կը բովանդակէ :

Նորա , որք անկեալ կը հռչակեն Հայ եկեղեցականութիւնն , իրաւունք ունին : Այս հարցման պատասխանելով ըսինք նախ թէ , Հայ եկեղեցականութեան արդի վիճակն՝ որոշ ու ծանուցեալ պատճառաց արդիւնքն է . նոյն պատճառներն , որք կը կերպարանափոխէին Հայ ընկերութիւնն , առանց ազդեցութեան չէին կրնար մնալ այդ ամբողջութեան մէկ մասին վրայ : Կրօնականք ընտանեաց մէջ եթէ կ'ապրին այսօր որքան եկեղեցեաց մէջ . եթէ նոյնքան մարմնապաշտ են որքան աստուածապաշտ . եթէ նոյնքան կ'աղօթեն որքան օրագիր ու գիրք կը վերձանեն . եթէ քարոզներուն մէջ այսօր այնքան Աստուծոյ վրայ կը խօսուի որքան չը խօսուի Սատանային վրայ . այնքան կը խօսուի երկրաւոր հայրենեաց որքան երկնաւոր հայրենեաց վրայ , այնքան ազգային խնդրոց որքան սուրբ խորհրդոց վրայ , այնքան սրբոց հրաշքներուն որքան դիտութեան հրաշից ու բնութեան հրաշալեաց վրայ , այնքան Յեսուի որքան Գալիլէոսի վրայ , այնքան Յիսուսի որքան՝ լսելեայն՝ Տարուինի վրայ . եթէ՝ կ'ըսեմ՝ կրօնականք այնպէս են այսօր որպէս չէին քառորդ կամ կէս դար յառաջ , պատճառն ազգային բարեւրջութեան մէջ պարտինք փնտուել եւ ոչ այլուր . Ուստի եկեղեցականաց այժմեան վիճակն ողբալի ըլլայ կամ ոչ , անխուսափելի էր . հաստատեցինք զայս :

Իսկ ի՞նչ պիտ' ըլլայ վերողբեալ հարցման երկ-

յորդ պատասխանո, իուն պատասխանա: Հայ եկեղեցականք որբալի՞ վիճակ ունին այսօր, անկեալ են: — Անկեալ են, այո՛, եթէ անկեալ է Հայ ազգն: Սրբ, քանի որ կընդունինք թէ լուսաւորութիւնն յետադիմութիւն չէ խաւարամտութեան վրայ, գիտութիւնն յետադիմութիւն չէ տգիտութեան վրայ, ճարտարագործութիւնն ու վաճառականութիւնն ու սեղանաւորութիւնն յետադիմութիւն չեն Հայ աւրափութեան վրայ, Սահմանաւորութիւնն յետադիմութիւն չէ Ամիրայութեան վրայ, քուէն յետադիմութիւն չէ քմահաճոյից վրայ, հայրենասիրութիւնն յետադիմութիւն չէ անտարբերութեան կամ անողբայութեան վրայ, խորհրդածութիւնն յետադիմութիւն չէ բուսականութեան վրայ, երկրագունն յետադիմութիւն չէ երեւակին վրայ, Խրաքանութիւնն յետադիմութիւն չէ Սաղմոս-նարեկին վրայ, Բաֆֆին յետադիմութիւն չէ Նասրէտօին-Հօճային վրայ. քանի որ այս ամենն յառաջադիմութիւն է, ապա ուրեմն արդի եկեղեցականք յետադէմ չեն քան հին եկեղեցականներն, ապա ուրեմն նախնի ժամանակաց վրայ անկեալ չը կրնար անուանիլ արդի Հայ եկեղեցականութիւնն, յորում փայլեցան եւ կը փայլին Շահնազարեաններ, Խրիմեաններ, Վարժապետեաններ, Վեհապետեաններ, Լուսինեաններ, Մուրատեաններ, Իզմիրլեաններ, Տէր-Սարգսեաններ, Օրմանեաններ, Սրուանձաեաններ, Այվազեաններ, Դուրեաններ, եւայլն, եւայլն. եւ ի քահանայից՝ Պատկանեաններ, Հիւնքեարպէյեաններ, Տէր-Սարգիսեաններ, Մկրեաններ, Ֆէսլեաններ, եւայլն: — Մօտեքս՝ հանգուցեալ Ներսէս Պատրիարքին

ազգականաց մին, որ յԱմերիկա գիտութիւն ուսած անձ մ'է, գիտօղութիւն կ'ընէր ինձ — ցաւ ի սիրտ — թէ Տ. Ներսէս Վարժապետեան իր պատանեկութեան ժամանակ եկեղեցականութեան կոչում չէր յայտնած, եւ թէ՛ ասլա՛ բոլոր իր եկեղեցական կենաց ու մինչեւ կտակածել իր հրաժարագրին մէջ իսկ աշխարհական էր մնացած: Ահա հոգ էր ինձ համար՝ Տ. Ներսէս Վարժապետեանի յաջողութեան բոլոր գաղտնիքն. Ներսէս Վարժապետեան՝ Հայ եկեղեցականն, Հայ Պատրիարքն եղաւ — որպէս կը պահանջէր ժամանակն. — համայնից մատչելի, կղերին եւ աշխարհականին, ազնուականին ու ժողովրդականին, Հայուն եւ օտարին, ծերոց եւ երիտասարդաց, արանց եւ կանանց: Անցեալ օր՝ ընտանեկան ակումբի մը մէջ՝ Վարչութեան Ատենապետ Վսեմաշուք Սիմոն Պէյ Մաքսուտ կը խոստովանէր թէ Հայ իգական սեռն աներկբայ յազգասիրութիւն չարժողն եղաւ Ներսէս Պատրիարքն. Աւասիկ գործն անկեալ Հայ եկեղեցականութեան, — թէ եւ Հայ իգական սեռի զարթնումն՝ որպէս Հայ կղերին արդի կացութիւնն՝ ազգային բարեշրջութեան արդիւնք են, կամ՝ որպէս կ'ըսենք հին ոճով՝ ժամանակի բերմունք են իրօք քան անհատից գործք. անհատք գործիք են միայն՝ ըստ դրական խմտասիրութեան:

* * *

Հայ եկեղեցականաց վրայ սոյն յօդուածս ընթեռնելով, օմանք՝ մեր կրօնականաց նկատմամբ չափազանց լուստես ու ներօգտալիտ պիտի գտնեն զի, եւ պիտի զարմանան. զի քանիցս չանթար-

ձուկ յօդուածներ հրատարակած եւմ Հայ կղերին դէմ: Հոս, իբրեւ խնայողութեան խօսեցայ, որպէս անցեալ ամ Մասիս օրաթերթին մէջ՝ ուր Արմաշու բազմահմուտ վանահօր դէմ կը պաշտպանէի Հայ եկեղեցականութիւնն: Անոնց դէմ, որք կ'ամբաստանեն Հայ կղերն իբրեւ նորասէր, աշխարհասէր, փոռասէր, անձնասէր, — իրարու համանիշ բառեր, — հաստատեցի այսօր եւս թէ Հայ կղերն՝ իբրեւ Հայ ընկերային մարմնոյն մէկ գործարանն եւ կամ մէկ անդամն՝ անկարօղ էր հետեւ ընտրութեան եւ անհաղորդ մնալ ընդհանուր մարմնոյն շարժման ու զարգացման. ընդհանուր մարմնոյն շարժումն է դէպ յաշխարհ, դէպ յաշխարհականութիւն, դէպ ի գիտութիւն, դէպ յիմաստասիրութիւն. այդ ուղղութեան մէջ Հայ կղերն հետեւեցաւ բնականօրէն Հայ ընկերային մարմնոյն շարժման:

Ընթերցողք կրնան ինձ բանաւոր դիտողութիւն մը ներկայել. — Ամեն գործարան պարտի կանոնաւորապէս կատարել իր պաշտօնն, որպէս զի մարմնոյն գործունէութեան մէջ հաւասարակշռութիւն պահուի եւ կազմածոյն զարգացումն օղ թերի կերպիւ չը կատարուի. արդ, Հայ կղերն՝ զոր մարմնոյ գործարանի մը բաղդ ասեցինք՝ կանոնաւորապէս չը պաշտօնավարեր, եւ դուք իրաւունք ունէիք տըրտմիլ ձեր յօդուածոյն սկիզբն՝ յիշելով Սրբոյն Սահակայ Պարթեւի տեսիլն: — Այդ՝ իմ ալ դիտողութիւնն է. Հայ կղերին դիրքն յոյժ կրաւորական կը դառնայ հետըզհետէ, եւ՝ որ աւելի ծանր է՝ Հայ եկեղեցականք դասալիք կ'ըլլան մերթ խոյս տալով գաւառական առաջնորդութենէ. աշխարհականաց

հանապազ չեն հետեւիր Հայ եկեղեցականք գրա-
կան ու կրթական ասպարիզին մէջ, եւ աշխարհա-
կանաց չափազանց կը հետեւին նորասիրութեան ու
շահասիրութեան ասպարիզին մէջ. Հոգեւոյս Կարա-
պետ վարդապետ Շահնազարեանց՝ իր Ուսումն
Քրիստոնէական հաւատոյ ընտիր գրքին Յառաջաբա-
նութեան մէջ կը գրէ. « Որքան ճոխացեալն էր Հա-
« յաստանեայց եկեղեցին առ նախնեօք հաւատա-
« ճառ գրովք եւ երանաշնորհ հեղինակօք կրօնա-
« կանին հոգեկեցոյց ուսմանց՝ այնքան եւս զրեթէ-
« յայժմու ժամանակիս (թերեւս վասն անբաւու-
« թեան մեղաց մերոց) նուազեալ ի քաջութանդն
« ամենայնից անտերիւր ճշմարտութեանց Աստ-
« ուածատուր կրօնին եւ պակասեալ ՚ի ստուգաճառ
« գրոց առ զաստիարակութիւն սրգւոց իւրոց ՚ի
« չաւիղս յայտնեալն ՚ի յերկնից կրօնի ՚ի ձեռն
« Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ Փրկչի հաս-
« ստոտելոյ մեծամեծ սքանչելեօք ՚ի ձեռն նախնե-
« ծայ աշակերտելոց Բանին կենաց՝ որք եւ Առաք-
« եալք անուանին : » Այն նուագորթիւնն՝ ոյր վրայ
կը խօսի բազմերախտ վարդապետն՝ օր քան զօր ա-
ռաւել յայտնի, չօչափելի կ'ըլլայ. մինչ աշխարհա-
կան դրականութիւնն եւս քան զեւս կը բարդա-
ւաճի, ազգային-կրօնական գրականութիւնն եւս
քան զեւս կը սուսայտի. . : եւ ինչ ճոխ հանք — այն
Հայաստանեայց եկեղեցին. ամեն ինչ հոն է — բո-
լոր մեր պատմութիւնն ու բոլոր մեր գրականու-
թիւնն ու բոլոր մեր լեզուն, եւ կեանք եւ անմա-
հոլթիւն. Այդ հանքին շահագործութիւնն (ներ-
ուի՛ ինձ՝ զի սրբազան նիւթի մը համար կը գործա-
ծեմ այս աշխարհական բառն) ալ մեք աշխարհա-

կանքս ստանձնենք, մեք որք գիտութեանց առ
դպրութեանց վրայ գրեթէ միայն ենք այսօր գրե-
լու, դասախօսելու ու հրատարակելու — : Հէգ
Ներսէս Պատրիարքն, որ ինձ կրօնագիտութիւն,
ազգային եւ եկեղեցական պատմութիւն ուսուցած
է, վստահանէն քանի մ'ամիս յառաջ կը յորդորէր
զիս որ կրօնական նիւթոց ալ վրայ գրեմ, եւ կը
յաւելուր. « Մենէ աւելի գերազանց կերպով կըր-
նաս գրել դուն » : Եթէ շատ չը գործէր, շատ պի-
տի գրէր Տ. Ներսէս վարժապետեան : Մաղթելի
էր թէ բոլոր եկեղեցականք ոմմա՜հ հանգուցելոյն
չափ գործէին եւ գրէին. այլ անշուշտ մաղթելի
չէր որ մեզ՝ աշխարհականացս՝ մնար բոլորովին
մշակել ազգային-եկեղեցական գրականութիւնն . . :

ՆՈՒԷՐ

Կը հրատարակենք հետագայ նամակն՝ իրրեւ օ-
րինակ ընտիր ոճոյ եւ ոսկեղինիկ հայերէնի, միան-
գամայն յայտնելով մեր ամենախորին շնորհակալիքն
առ Մեծաշուք Գուխտն իշխան Լուսինեան, որ
հակառակ մեր թախանձագին մերժման՝ այս ամ
եւս կը բարեհաճի Շարժման նուիրել Տնտեսագիտաց
օրագիրն :

Փարիզ, 4 յունուար 1883

Մեծահանճար եւ Սիրեցեալ Տէր,

Զեր Դեկտեմբերի 27ին գրած սիրատոյ նամակն ազնիւ սր-
բերնուդ ջերմագին բարեմաղթութիւններն մեզ բերելով՝ յան-
ճունս ուրախացոյց զմեզ : Կը փութամ ներկայիս մաղթել
Ձեզ ամեն կերպ յաջողութիւն եւ բարօրութիւն հանդերձ կա-
սարեալ առողջութեամբ, վասն զի զիսեմ ո՛րչափ օգտուէ է
յառաջադիմութեան Ազգիս Զեր պատուական կեանքն :

Իշխանուհին շնորհակալ է մեծապէս Ձեր գեղեցկահիւս եւ օրհասբուրդի Ողջունին համար : Արդէն Ձեր ընտիր եւ օրհասբուրդի Ողջունի համակրանս ազգած էր նմա. Ձեր գեղեցիկ քերդուածն⁽¹⁾ եւս քան զեւս աճեցոյց զայն :

Ձեզ նման շատերը զինքը կարծեմ էին Պոլիս եկողն : Ձեր տաղանդն յարգող ու սիրող իշխանուհին մանուշակի պէս դուն ուրեք տեսանելի է աչաց. իւր առաքինութեանց եւ անմնացիւր բարեբարութեանց բոլորն է որ միշտ զինքը կը յայտնէ ու համայնից քաջածանօթ եւ փափաքելի կ'ընծայէ :

Թէ ինքն եւ թէ ես կը խնդրեմք որ այս տարի եւս ընդունիք մեր անցեալ տարւոյն օրհասուն նուէրն, որպէս զի ամեն անգամ ձեռքերնիդ գալուն յիշեցունէ Ձեզ որ Լուսինեան իշխանն ու իշխանուհին Ձեր հիացողաց պարագլուխներն են :

Ո՞րն է Ձեր եւ Ձեր բարեկամաց պատրիարքութեան ընտելին : Ըղծալի էր որ յօգուտ եւ ի պատիւ Ազգին՝ զիտուն, բանիբան եւ քաղաքագէտ անձ մի ընտրուէր. զոնէ Յունաց նոր. ընտիր պատրիարքին համանման : Ձեզ եւ Ձեր բարեկամաց հանգոյն հանճարեղ եւ ճշմարտապէս ազգասէր հրապարակազրջաց անկ է ընտրողաց միտքն լուսաւորել եւ ճշմարիտ ազգասիրութեամբ վառել, որպէս զի առաջնորդ կոխն անճանկան շահերն ու մտածութիւններն եւ ի զոհ հանեն զանոնք ի նուիրական սեղանն ազգութեան, որ կարող լիցի հսկայաքալ զարգանալ իննեւտասներորդ Դարուս ազատամիտ ոգւոյն եւ լուսաւորութեան ուրժանի :

Ձեր սիրալիր եւ հանճարալից նամականւոյն անպակաս լինելն խնդրելով, Սիրեցեալդ Տէր, կը կրկնեմ Ձեզ մեր ամանորաբեր բարեմաղթանաց հետ մեր սիրոյն ու մեծի համարման հաւատարմութիւն :

ԳՈՒԻՏՈՒՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

ԱՄՍԱՅՈՅՑ

51 Նոյեմբեր. — Գումարում՝ ԱՏԵՆԱՊԼԵՏԱՅ ԳԻՒՍԵՒՆ : Կ'սրտչուի յոնճնարարել առ Աղգային Ժոն :

(1) Հայրենիք օրաթերթի 1683 թուոյն մէջ հրատարակուած :

զոյն որ՝ ընդունի երուսաղիմայ պարսուց բաշխման համար զինուորական տրոց վրայ առժամանակեայ յաւելման մը սկզբունքն : Յանձնարարութիւն առ վարչութեան ներկայիչս՝ արդի վիճակին ըստ կարի շուտ վերջ տալու կերպով ընթացք մը բռնելու : Որոշում էջմիածնայ կաթողիկոսութեան իւրեղրոյն վրայ յառաջիկայ ուրբաթ յատկապէս խորհրդակցութիւն մ'ընելու : — Այս խորհրդակցութիւնք, որոշմունք, յանձնարարութիւնք բողոքով ին տնօգուտ չ'են, ըստ որում ժողովականք փոյթ ունին հանապազ տւելի լաւ հայերէնով իրենց միտքն արտայայտելու :

— ՊԱՂՏԱՏԻ կոչեցեալ առաջնորդական անդապահ Նաճարեան փրկիպաղոս եպիսկոպոսին եւ տեղւոյն Հայ ժողովրդեան միջեւ գծուած իւր կը տիրէ : ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ինքնակոչ առաջնորդ Տիգրանեան Մկրտիչ եպիսկոպոսի եւ ժողովրդեան միջեւ համաձայնութիւն կը տիրէ : Այս համաձայնութիւնն անտարակոյս չէ վերջին հրաշագործութիւնն Հայկիի պարզերեւոյթ այլ ճարտարամիտ հեղինակին :

— ՍԵԼԱՆԻԿԻ Հայ հասարակութեան կողմէն հանրագրութիւն մ'է հասած ի Պատրիարքարան. կը խնդրուի քահանայ մը. հրամանագիր մը՝ մատրան մը ու դպրոցի մը շինութեան համար, գերեզմանատան մը տեղւոյ՝ կառավարութեան կողմանէ շնորհման համար ալ խնդիր :

— Հայ Ազնուապետութեան երիցագոյնն՝ ԱՇՆԱՆԵԱՆ ՊՕՂԱՍ էֆէնտին՝ այս գիշեր իր մահկանացուն կնքեց ի խոր ծերութեան : Ազգային ժամանակուկից պատմութեան կարեւոր ու զարմանալի անձերէն մին էր հանգուցեալն :

1 Դեկտեմբեր. — Արեւելք այսօր նամակ մը կը հրատարակէ Յուրիսէն՝ տոորագրութեամբ Մշակի հիմնադիր եւ նախկին խմբագրապետ Պարոն ԳԻՐԻ-ԳԻՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ: Ձրտոռ ռճով ու յուզեալ լեզուով նամակ մ'է, դառնալից ու սրամանոյշ, սուանց ճեխնիխտան բառերու, սուանց անըջական խոհերու, կամ հասարակ համայնարանական խօսքերու: Սոյն ազդօղական գրոյն հետագայ խօսքն անաղարոյն կերպիւ ձգտարիա է՝ « Հայը գիտէ քաղել միայն իր գործիչներին. . . Ներսէսի թաղումը կարծեմ վերջին թաղումն էր. . . : » « Այլ եւս գործիչ չը մնաց. » կը յաւելու տարաբաղդ Գրիգոր Արծրունին:

— 2. Կրթական ՆՈՒԱԳԱՀԱՆԴԱՆ ՊԵՇԻԿԱՆՈՒ Մաքրուհեան վարժարանին մէջ, ընդ նախագահութեամբ Գեր. Խորէն Նարսէյ Արքեպիսկոպոսի եւ ներկայութեամբ Վսեմ. Շէյխ Սափա փաշայի, Բժիշկ Լէֆթէր փաշայի, Կուադրի Էֆէնտիի եւ երկուսէն էլ յոգնախուռն ընտիր բազմութեան:

— 3. Ըստ Արեւելքի՝ Պատրիարքարանն առ Բ. Դուռն է դիմած քաղրիւրով մը — յայտնօղ ԶԵՅՅՈՒՆԻ վերջին հրդեհին պատճառաւ տեղւոյն Հայոց արգահատելի վիճակն — եւ հայցօղ թէ՛ բարեխնամ կառավարութիւնն հաճի նոցա շնորհել չորս տարուան պախաշե տուրքերն:

— Մահ էժժէն ԲԷԼԴԱՆԻ, հուշակաւոր մատենագիր Ֆոնանայի եւ ցըլեանս անդամ Մերակոյտի:

— Շաբաթական նիստ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՑ: Ժողովն յուզուած է այն շինական ու կառակերդական ձեւերէն, որովք պարզամիտ գաւառացիք ուրեք ուրեք կ'արտայայտեն եկեղեցեաց մէջ իրենց սրտին

սուգն՝ Ներսէս Պատրիարքի վախճանին առթիւ : Ոմանք եկեղեցականք իրենց դամբանական քարոզներուն մէջ վճռած են թէ, Ներսէս Պատրիարքն՝ իբրեւ Սուրբ Տօնացոյցին մէջ պիտ' անցնի . գտնուած են առաջնորդք ալ, որք՝ չը գիտեմ ինչպէս՝ Ներսէս Պատրիարքի վախճանն առիթ համարած են Արքեպիսկոպոսին իբր հեթանոսական հաստատութիւն ինչ ի լուր հաւատացեալ ժողովրդեան հրատարակելու : Լրագրաց, կամ մանաւանդ օրաթերթ եւ շաբաթաթերթ Արեւելից թղթակցութեանց մէջ կը կարգացունին այս տեղեկութիւնք . եւ Կրօնական ժողովն՝ այս տեղեկութեանց վրայ՝ կ'որոշէ բայաարութիւն խնդրել գաւառաց առաջնորդներէն, — ոյց մեծագոյն մասն աստ ի Պօլիս դաստառութիւն եւ խմբագրութիւն կ'ընեն՝ լուսաւորելու համար մայրաքաղաքացւոյ միաբերն եւ Ս . Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն ստուերներն . . . :

— 4. Ռուսահայ հռչակաւոր բանաստեղծ Քամսու-Քաթիպա՝ Նոր-Նախիջեւանէն այս առուր թուականաւ նամակ մը կ'ուղղէ առ Պարոն Գրիգոր Նիխորցեան : Այս գրոյն մէջ, իր սովորական յուզիչ ու քաղցրիկ լեզուաւ գրուած եւ ՀԱՅՐԵՆԻՔ օրաթերթին մէջ հրատարակուած, Պարոն Ռաֆայէլ Պատկանեան կը հանդիսանայ ջատագով արհեստագործական կրթութեան :

— Արեւելի այսօր կը հրատարակէ Ուսումնական խորհրդոյ կողմէ ԿԵԳՊՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ խընդրոյն համար առ Քաղաքական ժողովն մատուցեալ պաշտօնագրոյն պատճէնն :

— 5. Նիստ ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎՈՅՆ : Անուանեց Պատրիարքական Տեղապահ՝ ԸԳՊատրիարքական փոխա-

նորդ Հայրն: Ընթերցաւ քազիւրն, որով կը խընդ-
րուէր կայսերական կառավարութենէն՝ շնորհ ընել
ամեն վտանդէ զերծ պահելու իր հպատակ ազգին
կարուածներն ու բարեպաշտական հաստատութիւն-
ներն — որովք կը մատակարարուին եկեղեցիք եւ
վարժարանք: Ներկայացուցիչ կարգից ըզՏէր Մատ-
թէոս Կալիսկոպոս Իզմիրլեան եւ Վսեմաշուք Սիմոն
պէյ՝ Երեսփոխանական ժողովոյն մէջ պաշտպանե-
լու համար վարչութեան առաջարկն երուսաղիմաց
պարտուց բարձման նկատմամբ: Սյդ բարձման
Յանձնաժողովոյն հրաժարականն որոշեց նկատողու-
թեան առնուլ՝ Ազգ. ժողովոյ կարծիքն առնելէ յե-
տոյ: — Քաղաքական ժողովն առանձնանալով զբա-
ղեցաւ Ներսէսեան վարժարանի խնդրով: Սոյն
վարժարանի ընկերութիւնն յանձն կ'առնուէ՝ պաշ-
տօնադրի մը մէջ՝ միանգամայն բանալ Ներսէսեան
Ուսումնարանն ու Կեդրոնական վարժարանն:
Յանձնաժողով մը կարգուեցաւ ժողովոյն կողմանէ՝
պաշտօն ունենալով «քննել Կեդրոնական վարժա-
րանի մասին 1882ի Հանդէսակալ մարմնոյն կողմէ
յառաջադոյն մատուցեալ ծրագիրն, ի հարկին բա-
րեւիտիւնը զոյն եւ տեղեկագիր մը մատուցանել
Քաղաքական ժողովոյն»: Գործադիր Մատնախմբին
մէջ նոր անդամք կամ նոր տարերք ալ մուտ կը
դնեն. Տեարք՝ Բժիշկ Տիգրան Էֆէնտի ֓էշտի-
մալճեան, Յովհաննէս Էֆ. Թորոսեան, Կարապետ
Էֆ. Սըվաճեան՝ Ատենապետ վարչական խորհրդոյն
Արեւելք օրաթերթին ու Մասիս շաբաթաթերթին:

— Գումարում ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅՆ, որ զբա-
ղեցաւ պատահական գործովք:

— Այսօրուան Արեւելքն ԱԶԳԱՆՈՒԷՐ ՀԱՅՈՒՆ-

ԵԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ Կողմանէ գիր մը կը հրատարակէ, յորում կը ծանուցանէ թէ Ընկերութեան Գործադիր Ժողովոյն ամենընաիր անդամոց մին՝ Վսեմաշուք Տիկին Արտեմիս Աղարէկեան՝ յԱդրիանուպօլիս Հայուհեաց Ընկերութեան մասնաճիւղ մը հաստատած է, եւ արդէն առաջին եռամսէի իրր թերհաշիւ 738 դահեկան յղած է՝ ձեռամբ Ազնուափայլ Օրիորդ Մարիամ Միւհէնտիլեանի, մեղուաջան Ատենադպրուհւոյն Ազգանուէր Հայուհեաց բազմադէին Ընկերութեան Ընդհանուր Ժողովոյն։ Իր այս գործով, Տիկին Աղարէկեան արդարեւ լուսաւորութեան առաքելուհի մը կը հանդիսանայ։

— 6. ՏԷԶՈՒՆ՝ Ի ԳԱՐԵԺ՝ Հայ եկեղեցւոյն եւ դպրոցին ճիշդ մէջտեղ գտնուած դեռին մ'ուզած է գնել լուսոյ ծաւալման գործոյն նոր կեդրոն մը հաստատելու համար։ Յաւալի է սակայն որ Հայ վաճառական մը, նոյն գետնին վրայ Հայ աղջկանց վարժարան մը կառուցանելու տենչ ունենալով եւ այդ գործին 1,000 ոսկի յատկացնել յանձն առած Ըլլալով, արդեւ եղած է յիսուսատունի Ընկերութեան ձեռամբ լուսոյ ծաւալման։ Այդ յիսուսահալած անուանի Հայուն անունն է Մահմետի Սիման աղա Թումայեանց։

— ԼԵ՝ ՆԻՍԱՌ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՑ։ Բայ յօրրատորէտիան գործոց, «Ընդարձակ խորհրդակցութիւն» մ'ունեցաւ կեդրոնական վարժարանի բացման խնդրոյն համար։

— Արեւել տակաւին զրուած չէ ՄԱՍԻՍ չարաթաթերթին ծանուցումն։ Այդ ծանուցումն երեսուն երկու տողերէ կը բաղկանայ։ Մեծ օրաթերթին Տնօրէնութիւնն անուշտ այնպէս համոզուած է թէ՛ չարադրութեան տխրար մ'է սոյն ծանուցումն. կամ մանաւանդ թէ՛ չարադրութեան հրուշակք մ'է, եւ թէ նորա մէն միտողն ամեն օր նոր բան մը կը ծանուցանէ կամ կը յայտնէ մեծ օրաթերթին Ընթերցօլաց, (ոչ ամանք, վաւաղծի մէջ, սրտած են՝ տարեդիտոյն՝ զեղծմամբ վճարել իրենց

բաժանորդագիրն, նոյն ծանուցման ստեղծ օր հրատարակուեցուն պատճառաւ. հանձարավոր պատրուակ) :

— 8. Կիմանանք թէ Տեսուչ Սարբեան յաջողեր է յԱլաշկերտ ՔԱՐԱՒ-ՔԻՒՆՍԵՒ ազգացնոց հետ պայմանագիր մը կնքել դպրոցի մը բացման համար, ոյր ծախքն ի տեղացւոց պիտի հոգացուի: Բարի լուր, բարեգուշակ դէպք :

— 9. Հոգեւոյս ՆԵՐՍԷՍ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ՍԵՒ ՔԱՌԱՍՆՈՐԷՒՆ առթիւ. ընդհանուր եկեղեցեաց մէջ պատարագ մատուցուեցաւ :

— 10. Նիստ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԺՊՂՈՎՈՅՆ : Ի մէջ այլոց կ'որոշէ գրել առ Ուսումնական խորհուրդն, որպէս զի Սամաթիոյ Սահակեան վարժարանին մէջ աշակերտի մը ձեռքէն սուրբ նշխարն առնող ու պատուհանէն վար նետող Մանուէլ Միրիճանեանն անուն երիտասարդ ուսուցչին ձեռքէն ետ տանու վկայականն (որ երբէք չէ տրուած), եւ իր անունն ուսուցչաց ցանկէն ջնջէ (որպէս զի կարենայ քահանայից կամ վարդապետաց ցանկին մէջ անդնիլ :) Լաւագոյն չէ՞ր գղջման բերել յիշեալ անխորհուրդ երիտասարդն :

— 12. Օրագիրք կը հրատարակեն ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ մէկ Ազդէն, որով՝ ըստ արձանագրութեանց՝ կը յայտարարէ թէ Հոգեւոյս Ներսէս Պատրիարք երբեք հրամայած չէ ժողովոյն, որպէս զի Արարատեան ընկերութեան ներկայիչ Պարոն Արփիար Արփիարեանն (Հրապդան) իրբեւ եկեղեցւոյ Հայրապետ ճանաչէ եւ խնդրէնքն « նորա տրամադրութեան ներքեւ դնէ » :

— 13. Բեղերատուրիէն առ Արեւելք կը գրեն թէ ՌՈՒՍ ԹԵՐԹԵՐՆ՝ ՆԵՐՍԷՍ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ մահւոյն առթիւ ծանօթութիւններ հրատարակած են. պատուիրազարդ օրագրաց մէջ ալ տեսնուած է մեծանուն Պատրիարքին պատկերն :

— Սովորական նիստ Ուսումնական խորհրդոյ :

— 14. Արեւելք կը գրէ թէ՛ ՆԻԻ-ԵՕՐԳԻ ՀԱՅԲ հանգանակութիւն մը բացած են ի նստատ Միացեալ Ընկերութեանց, այց Գործադիր Ժողովոյն գործօն տնտեսաց մին՝ Տ. Անդրանիկ Այվազեան — նախկին աշխատակից Աւետարեւրի — այժմ՝ յԱմերիկա կը գտնուի։ Նոյնպէս առ Արեւելք ուղղեալ թղթակցութիւն մը կը ծանուցանէ թէ Նիւ-Եօրքի եւ չրջակայ քաղաքաց Հայք գումարումներ ըրած եւ միաձայն սղբացած են հանդուցեալ Պատրիարքին։

— Ի Պոսթըլ Հառզ եւ ի Հոմ վարժարանն ի յայտ կու գան նկրտմունք ու ճշունք Ամերիկայի Միախնարաց՝ ըզլուսաւորչականս ուժացուցանելու մայրենի սուրբ եկեղեցւոյն ծոյէն։ Իւսկիւսարի մէջ՝ ուր կայ բարեկարգ ՄԵԶՊՈՒՐԵԱՆ ՂԱՐԺԱՐՈՆՆ, Հայ ծնողքներ կան դեռ բուսական թուով, որք Հոմ վարժարանին հոմ դաստիարակութիւնն նախընտիր կը համարին աղջային դաստիարակութենէն։ Հայ մը՝ Հոմէն նախամեծար համարելու էր գոմն, — եթէ՛ նոյն իսկ հարկադրուէր գոմի մէջ դաստիարակել իր զաւակունքն։

— Հայազգի հանրածանօթ լուսանկարիչ Պարոն Յ. Ս. ՄԱԹԻԿԵԱՆ, որ յԵւրոպացոյ իսկ մեծապէս գնահատուած է, Մարսիլիայէն ի Հայաքնակս կ'ուղեւորի։

Զ Ա Տ Ի Կ

Ե.

Որպէս նորակառոյց նաւ մը՝ յետ անհրատատ փորթկին՝ կը մտնէ յամր ի նաւանագիտուն, այնպէս Զատիկ մտաւ ի սրան՝ առաւօտուն, — պարտասեալ այլ ժպտուն։ Ակնարկութիւն մ'իսկ չեղաւ երեկոյեան անցքին. մայր եւ որդի, քոյր եւ եղբայր, փոխանակեցին քանի մը բաւ՝ որպէս սովոր էին ընել իրենց առողջութեան եւ այլեալ նիւթոց վրայ։ Յետոյ Զատիկ դրաւ գրպանն օրագիրներն, եւ մեկնեցաւ։

Մայրն ու քոյրն ընկերացան նմա սրտով, որպէս բոլոր զիշերն ալ տքնած էին՝ սիրտ ի խոով :

Օրագիրներն հանեց Ջատիկ շոգենաւուն մէջ : Ներսէս Պատրիարքի վերահաստատութեան վրայ կը խօսէին բոլորն ալ : Հայոց պատրիարքն իր գահուն վրայ վերահաստատուած էր Կոյսերական հրամանաւ, յորժամ Ազգային երեսփոխանական ժողովն ընտրութեան պիտի ձեռնարկէր. Տեղապահ մը նախ, յետոյ Պատրիարքի մ'ընտրութեան : Աւրեմն Օսմանեան Վեհապետին համակրանացն ալ իրօք արժանացած էր Վարժապետեան, որ այնքան կը յարգուէր օտարէն, որ կը պաշտուէր իր ժողովրդին : Արդարեւ, ժողովրդեան մէջէն երբեք երբեք անսխալած ձայներ կը բարձրանային, որք կը համարձակէին վեհի տակ ձգել Ներսէս Պատրիարքի բազմադիմի ծառայութիւնքն ու Նորա հայրենասէր հոգին. յանկարծ լռեցին այդ ձայներն՝ անպաշտօն կամ պաշտօնական. Սուրբան Համիտ Բ. Կայսրն յայտնած էր թէ՝ կամի հաւատարիմ Հայ ազգին զլուս տեսնել յաւեա Ներսէս Պատրիարքն : Առաջին գործն եղած էր վերահաստատել պատրիարքին՝ հրաիբել Հայ աւագանին. Ներսէս Վարժապետեանի սրտին անձկագոյն փափաքն էր, Ներսէս Վարժապետեանի կենաց մեծագոյն նպատակն էր, Ազգային բարեկարգութիւն՝ համաձայն ըլձիցն Օսմանեան բարեխնամ կառավարութեան. բոլոր իր ջանքերն այդ նպատակին կը ձգտէին. եւ այդ ջանքերն յամրապէս ալ հաստատապէս կ'արդիւնաւորէին, յորժամ ուխտեալ կամ կուրացեալ հովատակորդք ոմանք կը գոչէին թէ՝ Հայոց Պատրիարքն ստուերին ետեւէն կը վազէ, կը խարօժ կամ խորել կ'ուզէ : Հայ աւագանին փութացած էր պատասխանել պատրիարքական հրաւերին, եւ հանդիսատարապէս խոստացած էր իր սիրելի Պատրիարքին աջակցիլ նիւթապէս ու բարոյապէս՝ ներքին բարեկարգութեան գործոյն մէջ. եւ նախ Մայր վարժարանի մը բացման փափագելով Տ. Ներսէս Վարժապետեան, հանգանակութիւն մը բացած էր : Սակայն պիտի բացուէ՞ր Վարժապետանոցն : Այս հարցումն, որ յանակնկալս ներկայացաւ Ջատիկի մոտոց, չընդունեցաւ հաստատական պատասխան : Եւ Ջատիկ տրտմեցաւ : Ի սրտէ կը սիրէր Վարժապետեանն, եւ ի խորս սրտին կը զգար այն անհուն հայրենասիրութիւնն՝ որ կը համակէր նրանդ ալ՝ հիւնապի Պատրիարքն Հայոց :

Այլ չը կրցաւ շարունակել ընթերցումն : Եւ իր տրտմութիւնն հանրականէ յանգցաւ փոխուելով տենետականի, տեսաւ . . . խաչելութեան պատկերն եւ քանանային կրտսերն աղչիկն. — որ սրբած էր իր արտասուքն, երբ Ջատիկ ներս մտած էր սրահէն : Այն արտասուաշող ծախան, որով Նուարդ ողջունած էր Տիկին Ջաքարեանին որդին, արդարեւ բաժանցած էր մինչեւ Ջատիկի հոգւոյն խորն . . . : Այլ . . . Է՞ր յացած էր Նուարդ :